

STESICHOROS ȘI MITUL DORIC

DE

MIHAIL VASILESCU

CUVINTE CHEIE: Stesichoros-Teisias, mitul Helenei, dorienei

Studiul de față își propune să atragă atenția asupra semnificației istorice a reinterpretării mitului Helenei în opera poetului Stesichoros. El ar putea fi intitulat la fel de bine *Dorienii autohtoniști?*, deoarece vizează opinia dorienilor și în special a spartanilor din vremea acestui scriitor față de propriile origini care, se pare, diferea fundamental de ceea ce se va spune mai târziu, când mitul invaziei doriene și al întoarcerii Heraclizilor va oferi o altă imagine asupra originilor grecești. Chiar și cu aceste cuvinte preliminare, titlul poate pare derutant, deoarece în cele peste o sută de fragmente care au ajuns până la noi din vasta creație poetică a lui Stesichoros¹ nu se întâlnește nici o aluzie la mitul doric. Totuși, credem că, la ora actuală, se pot face unele speculații pe această temă.

Stesichoros este numele care a fost dat de contemporanii săi poetului Teisias². Biografia sa este puțin cunoscută și cu puține certitudini. Nu se știe cu siguranță nici unde s-a născut și nici cât a trăit³. După unele surse antice⁴, el s-ar fi născut în Matauros, ctitorie a locrienilor în Magna Graecia; după altele⁵, el s-ar fi născut și ar fi trăit mult timp în colonia Himera din Sicilia, unde imaginea sa apare pe monede⁶. Aristotel⁷ situa în Locrida o anecdotă despre Stesichoros, ceea ce i-a făcut pe unii de mai târziu să creadă că este vorba despre locrienii orientali, afirmând că era concitadinul lor, fiind fiul fiicei lui Hesiod⁸. În sfârșit, alte izvoare spun că a murit la Catane, unde un mormânt faimos prin forma sa insolită îi păstra osemintele⁹. Deși divergente, aceste

¹ PMG, p.152 – 234.

² Sud., s.v. Στησίχορος.

³ Pentru biografia lui Stesichoros, vezi U. Mancuso, *Per Stesicoro*, în *Atene e Roma*, 17, 1914, p. 299–317; J. Vürtheim, *Stesichoros. Fragmente und Biographie*, Leiden, 1919; P. Maas, *RE*, III A₂, 1929, col. 2458–62; V. Klinger, *À propos de la chronologie de Stésichore*, în *Eos*, 32, 1929, p. 657–664; W. Ferrari, *Stesicoro imerese e Stesicoro locrese*, în *Athenaeum*, 15, 1937, p. 229–251; C. M. Bowra, *Greck Lyric Poetry*², Oxford, 1961, p. 74–129; A. Garzya, *La poesia lirica greca nella Magna Grecia*, în *Letteratura e arte figurata nella Magna Grecia* (Atti del sesto Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto 9–13 ottobre 1966), Napoli, 1967, p. 67–76; idem, *La poesia lirica greca nella Magna Grecia*, în *Parole e le Idee*, 10, 1968, p. 237–248; M. L. West, *Stesichoros*, în *CQ*, 21, 1971, p. 302–314; H. Lloyd Jones, *Stesicoro*, în *L'Epos greco in occidente* (Atti del diciannovesimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto 7–12 ottobre 1979), Taranto, 1980, p. 9–28; U. Albin, în *Lirici greci*, Milano, 1991, p. XXXV–XXXVII; E. Robinson, în *Der neue Pauly*, 11, 2001, col. 973–975, s.v.

⁴ Steph. Byz., s.v. Μάταυρος; Sud., s.v. Στησίχορος. Ștefan din Byzanț situa în mod greșit această colonie în Sicilia. Această eroare se regăsește în comentariul lui Gabriel Liiceanu la dialogul *Phaidros* al lui Platon, *Opere*, IV, București, 1983, p. 506, n.48, și menținută în ediția acestui dialog din 1993, București, Humanitas, p.167, n. 48.

⁵ Plat., *Phaedr.*, 244a; Paus., III, 19, 11; Aelian., fr. 150 Hercher = Suda, s.v. Θέμις = PMG, TB14; Aristid., *Or.*, 32, 24 = PMG TA33; Conon, *FGrHist* 26 F 1; *IG*, XIV, 1213; Cic., *Verr.*, 2, 2.35; Pollux, 9, 100 etc.

⁶ B. Head, *Historia numorum*², Oxford, 1911, p. 147.

⁷ Arist., *Rhet.*, 2, 20.1393^b (ed. Kassel, p.115) = PMG, TA8.

⁸ Cic., *De Republica*, II, 20; Tzetzes, *Vita Hesiodi* (ed. Colonna, p.39. 171sq.) = PMG, TA4.

⁹ Pollux, 9, 100; Antipater din Sidon, *Anth.Pal.*, 7, 75; Suda s.v. Στησίχορος; Phot., s.v. πάντα όκτώ.

surse nu pun totuși la îndoială legătura poetului cu Magna Graecia și Sicilia, ceea ce i-a făcut pe unii învățați să le concilieze spunând că poetul s-a născut la Matauros, a trăit mai ales la Himera și a murit și a fost înmormântat la Catane.

Unele amănunte din biografia sa, precum și faptul că el cunoștea operele pseudohesiodeene *Scutul lui Heracles*, datat între finele secolului VII și prima jumătate a secolului VI¹⁰, și *Catalogul femeilor*, datat către mijlocul secolului VI¹¹, dau substanță ipotezei că el *visse nel sesto secolo, probabilmente piuttosto inoltrato, per lasciare spazio agli inizi di tale secolo per le opere pseudo-esiodee da lui menzionate*¹², fiind probabil mai tânăr decât Alcman și cu siguranță anterior lui Simonide¹³.

Dacă asupra biografiei sale sunt totuși numeroase semne de întrebare, creația sa poetică nu lasă loc la dubii. A fost un mare și foarte cunoscut poet care a influențat puternic începuturile poeziei lirice grecești¹⁴, cu un stil, sensibilitate și metrică pe care noile fragmente de papiri descoperite în secolul trecut nu au conținut să le confirme calitatea. După *Lexiconul Suda*, filologii alexandrini i-au împărțit opera în douăzeci și șase de cărți, iar cercetătorii moderni au confirmat multe dintre titlurile operelor sale. Cele mai renumite creații ale sale se inspirau din ciclurile epice cunoscute, care, unele, se legau, prin personajele implicate, de coloniile grecești din Magna Graecia și Sicilia¹⁵. Este vorba de compoziții foarte lungi – unele de peste 1300 de versuri, cum este *Geryoneis* – care i-au adus poetului o binemeritată faimă în antichitate: *Ilioupersis*, *Nostoi*, *Helene*, *Palinodiile*, *Athla epi Peliai*, *Oresteia*, *Europeia*, *Eriphyle*, *Kerberos*, *Kyknos* și altele. Din lunga listă de titluri a operelor lui Stesichoros, pentru problema care ne preocupă aici, ne putem aștepta, la nivel pur teoretic, la unele aluzii în scrierile inspirate din mitul războiului troian care antrenau personaje legate de Sparta și de doriene, cum au fost Helena și Menelau.

Este binecunoscut faptul că în mitologia greacă, răpirea Helenei, frumoasa soție a regelui Spartei, Menelaos, de către Paris, sau, în altă variantă, părăsirea de bună voie a căminului conjugal, sedusă de oaspetele troian, a fost cauza unui lung șir de nenorociri care s-au abătut deopotrivă asupra grecilor și troienilor. Poezia homerică este cea mai veche mărturie despre avatarurile Helenei, iar prestigiul acestei poezii a conturat o imagine a eroinei care va fi dominantă în literatura și iconografia antică. Impresia generală care se degajă din *Iliada* este că eroina este văzută favorabil. Frumusețea celor doi amanți este cauza părăsirii căminului conjugal de către soția lui Menelau, iar răpirea ei, dacă se poate vorbi de o răpire, a fost un act sacru care s-a petrecut sub egida Afroditei, zeița frumuseții și totodată protectoarea lui Paris, care-i modelează conduita, de care eroina nu este deci răspunzătoare.

În *Odyseia*, imaginea Helenei este oarecum diferită. Trecutul său nu revine decât pentru a-i da o aureolă aproape supranaturală. Revenită la căminul său de la Sparta și la primul soț, Menelaos, ea joacă rolul de stăpână perfectă a casei, iar în raport cu supușii și cu oaspeții apare ca o mare doamnă, ca modelul suveranei ideale, având un statut social pe care femeia greacă din epoca antică nu-l va avea niciodată. Făcând aluzie la revenirea în patrie, poetul homeric ține să ne prezinte unele amănunte care au supraviețuit în *Nostoi*, Herodot, Euripide și, poate, la Stesichoros. Este vorba despre escafa pe care eroina o face cu soțul său în Egipt, la regele Thonis și la Polydamna, soția sa¹⁶.

¹⁰ Pentru datarea *Scutului lui Heracles*, vezi R. M. Cook, *The Date of the Hesiodic Shield*, în *CQ*, 31, 1937, p. 204 sqq.; J. L. Myres, *Hesiod's „Shield of Heracles”, its structure and workmanship*, în *JHS*, 61, 1941, p. 17–38; C. F. Russo, *Hesiodi Scutum*², Firenze, 1956, p. 1 sqq.; P. Guillon, *Études béotiennes. Le Bouclier d'Héraclès*, Aix-en-Provence, 1963, p. 10 sqq.; J. Ducat, *Le Ptoion et l'histoire de la Béotie à l'époque archaïque*, în *BCH*, LXXVII, 1964, p. 283 sqq.; M. Van der Valk, *Le Buclier du pseudo-Hésiode*, în *BCH*, LXXIX, 1966, p. 451; K. Fittschen, *Untersuchungen zum Beginn der Sagenarstellungen bei den Griechen*, Diss. Tübingen, 1969, p. 145 sq.; R. Janko, *The Shield of Heracles and the legend of Cycnus*, în *CQ*, N.S., XXXVI, 1986, p. 38–59.

¹¹ Pentru datarea *Catalogului femeilor*, vezi M. L. West, *The Hesiodic Catalogue of Women. Its Nature, Structure and Origins*, Oxford, 1985, p. 130–137.

¹² H. Lloyd Jones, *op.cit.* (n.3), p. 10. După M. L. West, *op.cit.* (n.3), p. 302–314, perioada cea mai rodnică a poetului a fost între anii 570-540. Argumentele invocate pentru o perioadă mai veche, în jurul anului 600, sunt evidențiate de A. Stewart, *Stesichorus and the François Vase*, în W. G. Moon (ed.), *Ancient Greek Art and Iconography*, Wisconsin, 1983, n. 56.

¹³ C. M. Bowra, *op. cit.* (n.3), p. 76.

¹⁴ *Ibidem*, n.3, p. 74: *In the early history of Greek poetry looms the shadow of a great name.*

¹⁵ G. O. Hutchinson, *Greek Lyric Poetry*, Oxford, 2001, p. 117.

¹⁶ Pentru imaginea Helenei în poezia homerică, vezi P. Wiesmann, *Die schöne Helena*, Chur, 1950; G. Tronquart, *L'Hélène d'Homère*, în *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, XII, 1953, p. 28 sqq.; L. B. Ghali-Kahil, *Les*

În *Posthomerica* (*Cypria*, *Ilioupersis* și *Ilias parva*) – scrieri care reprezintă prologul și epilogul la întâmplările povestite în *Iliada* și *Odyseia*¹⁷ –, imaginea Helenei nu s-a schimbat substanțial. Nu conduita Helenei a fost cauza atâtor nenorociri, ci zeii, și în primul rând Afrodita, care i-au îndrumat pașii într-o direcție pe care nu o premeditase¹⁸.

Pe aceeași linie tolerantă față de aventura amoroasă a Helenei se afla și Saffo. Dar, spre deosebire de poezii ciclici, ea implică mai puțin zeii, deoarece dragostea și frumusețea sunt resorturile care au pus în mișcare sentimentele celor doi amantii¹⁹. Poezia lui Alcaios marchează însă o schimbare semnificativă față de conduita soției lui Menelau. Într-un poem care a ajuns fragmentar până la noi, poetul compară pe femeia infidelă, care este Helena, cu soția fidelă, Thetis, preferința sa mergând către cea de a doua. În alte fragmente din același poem, Helena este considerată, prin tradiție (ὥς λόγος), cauza tuturor nenorocirilor care s-au abătut asupra troienilor și cetății lor²⁰.

Evoluția în plan poetic a imaginii Helenei lasă să se înțeleagă că, spre finele secolului VII, când, probabil, este perioada cea mai rodnică a lui Alcaios²¹, rolul ei în declanșarea războiului troian începuse să fie controversat, unii privind cu mai puțină indulgență decât poezia homerică faptele ei. Așa se explică de ce, pe la jumătatea secolului VI, un poet hesiodean a simțit nevoia, pentru prima oară în spiritul tradiției epice, să salveze ceva din reputația eroinei vorbind despre un εἰδωλὸν al său, așa cum se afirmă într-o scolie la *Alexandra* lui Lycophron, 822: πρῶτος Ἑσίοδος περὶ τῆς Ἑλένης τὸ εἰδωλὸν παρήγαγε²². Legătura pe care scoliastul o face cu Herodot (II 118 și 120), unde se spune că, în realitate, Helena a rămas în Egipt la regele Proteus, în timp ce Alexandros a dus la Troia doar fantasma sa, face plauzibilă ipoteza că, pentru poetul hesiodean, la Troia nu a ajuns adevărata Helena, ci doar simulacrul său²³.

Cel care face însă o ruptură clară cu tradiția a fost Stesichoros. Platon, în dialogul *Phaidros* 243 a (fr. 192 PMG), pune pe seama lui Socrates afirmația că lui Stesichoros i se luase vederea deoarece o defăimase pe Helena. Multe secole mai târziu, nenorocirea despre care vorbește Platon este redată cu mai multe amănunte și cu unele deosebiri care vizează mai ales personajele implicate de Conon²⁴, Pausanias (III, 19, 11) și Hermias Filosoful, *Schol. ad Plat. Phaedr.* 243 a²⁵, care a trăit în secolul V p.C.²⁶. În conformitate cu varianta transmisă

enlèvements et le retour d'Hélène dans les textes et les documents figurés (École Française d'Athènes, Travaux et Memoires, X), Paris, 1955, I, p. 15-26; F. Focke, *Paris und Helena*, în *Gymnasium*, 65, 1958, p. 388 sqq.; F. J. Groten, *Homer's Helen*, în *Greece & Rome*, XV, 1968, p. 33 sqq.; H. Homeyer, *Die spartanische Helena und der trojanische Krieg. Wandlungen und Wanderungen eines Sagenkreises von Altertum bis zum Gegenwart* (Palingenesia, XII), Wiesbaden, 1977, p. 1 sqq.; N. Icard, în *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, IX, 1, 1998, p. 498 sqq., s.v. *Helene*; R.E. Herder, în *Der neue Pauly*, 5, 1998, p. 279, s.v. *Helene*.

¹⁷ A. Severyns, *Le Cycle épique dans l'Ecole d'Aristarque*, Liège, Paris, 1928.

¹⁸ L. B. Ghali-Kahil, *op. cit.* (n.16) p. 27 sqq. O oarecare deosebire se observă totuși în *Ilias parva* a lui Lesches, care face aluzie la culpabilitatea Helenei.

¹⁹ L. B. Ghali-Kahil, *op. cit.* (n.16), p. 36 sqq.; H. Homeyer, *op. cit.* (n.16), p. 11 sqq. Studiul lui J. H. Barkhuizen, *Helena in Alcaios en Sappho. Aspekte van die mite in die veroef Griekse digkuns*, în *AC*, 20, 1970, p. 1–12, nu mi-a fost accesibil.

²⁰ L. B. Ghali-Kahil, *op. cit.* (n.16), p. 38 sqq.; M. Davies, *Alcaeus, Thetis and Helen*, în *Hermes*, 114, 1986, p. 257–262.

²¹ Anticii considerau că a sa ἀκμή se situa în cea de a 42-a Olimpiadă, adică între anii 612–609. Pentru viața lui Alcaios, vezi G. Perrota, *Alceo*, în *Atene e Roma*, 4, 1936, p. 221–241; J. C. Kamerbeek, *Alcée et son temps*, în *Mnemosyne*, 13, 1947, p. 161–182; C. Gallavotti, *Storia e poesia di Lesbo nel VII–VI secolo a. C. Alceo di Mitilene*, Bari, 1948; U. Albin, *op. cit.* (n.3), p. XXVII–XXX; E. Robinson, *Der neue Pauly*, 1, 1996, col. 493–496, s.v. *Alcaios*.

²² R. Merkelbach – M. L. West, *Fragmenta Hesiodica*, Oxonii, 1967, fr. 358.

²³ Unii învățați au rețineri față de această interpretare. Vezi, spre exemplu, V. Pisani, *Elena e l'ΕΙΔΩΛΟΝ*, în *RFIC*, 56, 1928, p. 477: *Ad ogni modo noi non possiamo sulla fede di questa unica e così controversa testimonianza attribuire al vate ascreo la storia dell'εἰδωλόν*. Acest raționament ar fi corect dacă acest fragment este într-adevăr al lui Hesiod. Dar, foarte probabil, el aparține *Catalogului femeilor* (Cf. M. L. West, *op. cit.* (n.11), p. 134).

²⁴ Conon, *Narr.*, apud Phot., *Bibl.*, Cod. 186.18 (=FGrHist 26 F 1). Deoarece Conon și-a dedicat scrierea lui Archelaos Philopator, care a domnit în Cappadocia între anii 43 a. C. și 17 p. C., se crede că el a fost activ în această perioadă.

²⁵ Hermiae Alexandrini *Scholia in Platonis Phaedrum*, ed. P. Couvreur, Paris, 1901, p. 75.

²⁶ Divergențele minore dintre cele trei versiuni spun că cei trei autori nu s-au informat din sursa originală, ci din izvoare intermediare, care au contaminat povestirea originală, dând naștere, după R. Van Compernelle, *Ajax et les Dioscours au secours des Locriens sur les rives de Sagra (ca. 575-565 av. notre ère)*, în *Hommages à Marcel Renard*, II, Bruxelles, 1969, p. 741, la [...] *trois relations indépendentes d'une seule et même légende ancienne*. Învățatul belgian

de Pausanias, șeful militar crotoniat Leonymos (Autoleon la Conon), fiind rănit într-o bătălie împotriva locrienilor²⁷ ajutați de Aias, fiul lui Oileus (Achilles la Hermias), a fost trimis de Pythia în insula Leuke²⁸ pentru a se vindeca. După ce a fost vindecat chiar de Aias, a revenit în patrie, unde a spus că în insula Leuke îi văzuse pe Achilles, pe Aias, fiul lui Oileus, pe Aias, fiul lui Telamon, care erau împreună cu Patroclos și Antilochos. Tot acolo a întâlnit-o și pe Helena, care coabita cu Achilles, de la care a primit poruncă să se întoarcă pe mare la Himera și să-i spună lui Stesichoros că-și pierduse vederea datorită mâniei ei (Ἑλένην δὲ Ἀχιλλεῖ μὲν συνοικεῖν, προστάξει δὲ οἱ πλεουσάντι ἐς Ἴμέραν πρὸς Στησίχορον ἄγγέλλειν ὡς ἡ διαφθορὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἐξ Ἑλένης γένοιτο αὐτῷ μηνύματος). O aluzie la orbirea poetului ca răzbunare pentru ofensa adusă Helenei aflăm și în cea de a XVII-a *epodă* a lui Horatius, v. 42 sqq.:

*Infamis Helenae Castor offensus vicem
fraterque magni Castoris, victi prece,
Adempta vati reddidere lumina.*

Este clar, deci, că, într-o primă perioadă a creației sale, Stesichoros blamase fapta Helenei, care adusese atâtea nenorociri grecilor și troienilor. Este clar, de asemenea, că această inovație în materia mitică, prin care atitudinea Helenei era aspru criticată, a părut unora ofensatoare, provocând chiar intervenția oracolului de la Delphi. Din păcate, din fragmentele care au ajuns până la noi, inegale ca valoare, nu ne putem face o imagine exactă despre felul cum arăta mitul Helenei în transcrierea stesichoreană, ci numai să constatăm că ruptura cu tradiția epică este neîndoiebnică²⁹.

Stesichoros a acordat o atenție specială mitului Helenei. El a dedicat acestei eroine un întreg poem în două cărți³⁰, dar referirile la ea se întâlnesc și în *Ilioupersis* și probabil în *Oresteia*. Ideea că Helena trebuia pedepsită pentru fărâdelegile sale se întâlnește în două fragmente din *Ilioupersis*. Niciodată însă pedeapsa capitală nu a fost executată și nici nu putea fi, deoarece tradiția epică spunea că eroina, după înfrângerea troienilor, a revenit la Sparta și a fost acceptată fără reproșuri de Menelaos³¹. Astfel, în primul fragment³², se spune că grecii intenționau să o lapideze pe Helena, dar au renunțat uimiți de frumusețea ei. Cel de al doilea figurează pe *Tabula Iliaca* și în *Ilias parva*³³: Menelaos, cu spada în mână, nu are curajul să-și ucidă soția infidelă, îngenunchiată în fața templului Afroditei, aruncându-și privirea în altă parte³⁴.

Stesichoros imputa, se pare, Helenei, nu numai adulterul ei față de Menelaos, ci și peripețiile ei înainte de a-i deveni acestuia soție. Astfel, într-un fragment pe care D. L. Page îl consideră ca fiind de proveniență incertă³⁵, dar pe care Th.Bergk îl credea ca fiind din *Helena*³⁶, fiica lui Tyndar și a Ledei³⁷ are epitetul

crede (p.749 sqq.) că sursa îndepărtată, desigur indirectă, a celor trei autori a fost lucrarea lui Antiochos din Syracuza, *Περὶ Ἰταλίας*, scrisă între anii 440 și 415 a. C. M. Sordi, *La leggenda dei Dioscuri nella battaglia della Sagra e di Lago Regillo*, în *Contributi dell'Istituto di Storia antica*, I, Milano, 1972, p. 47–70, mai ales p. 49 sqq., crede că acest izvor este mai vechi, din primele decenii ale secolului V, dacă nu din ultimul deceniu al secolului VI. D. Musti, *Locri Epizefirii*, în *Atti del XVI Convegno di Studi sulla Magna Grecia*, Taranto 1976 (Napoli, 1977), 56, p. 705 sq., consideră că se poate admite o sursă încă și mai veche, din anii imediat următori bătăliei de la Sagra. Vezi și E. Cingano, *Quante testimonianze sulle palinodie di Stesicoro?*, în *QUCC*, 12, 1982, p. 23 sq.

²⁷ Este vorba despre bătălia de la Sagra care, după R. Van Compernelle, a avut loc între anii 575 și 565. După J. De la Genière, în *CRAI*, 1983, p. 166, această bătălie a fost înainte de anul 560. Vezi și P. Bicknell, *The date of the battle of the Sagra River*, în *Phoenix*, 20, 1966, p. 294–301.

²⁸ Implicarea personajelor mitice în această legendă cu substrat istoric a pus la încurcătură pe cei ce s-au folosit de ea. Deoarece era binecunoscut cultul lui Achilles în insula Leuke de la gurile Dunării, unii au crezut că în această legendă era vorba de acest erou; pentru alții, a avut o mai mare importanță faptul că locrienii din vest fiind ajutați de rudele lor din Opunt, aceștia din urmă nu puteau fi conduși decât de fiul regelui opunților, Aias. Pentru cultul lui Achilles din insula Leuke, vezi H. Hommel, *Der Gott Achilleus*, Heidelberg, 1980, p. 80 sqq.

²⁹ Despre imaginea Helenei în fragmentele stesichoreene, vezi G. Massimilla, *L'Elena di Stesicoro quale premessa ad una ritrattazine*, în *PP*, XLV, 1990, p. 374 sqq.

³⁰ Cf. Argum. Theocr. Id. XVIII = fr.189 PMG.

³¹ Vezi și K. Seelinger, *Überlieferung der griechischen Heldensage bei Stesichoros*, Meissen, 1886, p. 38.

³² Fr. 201 PMG = Schol.Eur. Or. 1287.

³³ Fr. 205 PMG; *Ilias parva*, fr.19 Davies = 19 Bernabé.

³⁴ Cf. C. Robert, *Bild und Lied. Archäologische Beiträge zur Geschichte der Griechischen Heldensage*, Berlin, 1881, p. 76–78; W. Burkert, *Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, Berkeley – Los Angeles – London, 1983, p. 62. Despre *Tabula Iliaca Capitolina*, vezi A. Sadurska, *Les Tables Iliques*, Warszawa, 1964.

³⁵ Fr. 223 PMG = Schol.Eur.Or. 249.

degradant de τρίγαμος, aluzie la cei trei soți ai săi, Theseus, Menelaos și Paris, iar surorile sale, Clytaimnestra și Timandra, aveau epitetul de δίγαμος, aluzie la soții lor, Agamemnon și Egist și, respectiv, Echemos și Phileos³⁸. Această impresie este confirmată de Pausanias (II, 22, 6), care enumeră printre monumentele din Argolida și templul pe care Helena l-a dedicat Eileithyei, ocrotitoarea femeilor la naștere, alături de cel al Dioscurilor. Eroina fusese răpită de Theseus, dar a fost eliberată de Dioscuri care, profitând de plecarea regelui athenian împreună cu Peirithoos în Thesprotia, au cucerit localitatea attică Aphidna, unde sora lor era ținută în prizonierat. Pausanias menționează că argienii spuneau că Helena, la revenirea acasă, era gravidă și că a născut la Argos, după care a ridicat templul în cinstea Eileithyei. Copila născută nu a fost însă crescută de ea, ci a fost încredințată Clytaimnestrei care se căsătorise cu Agamemnon, iar ea s-a căsătorit cu Menelaos. Și, nareză mai departe Pausanias, poeții Euphorion din Chalkis și Alexandros din Pleuron și, înaintea lor, Stesichoros din Himera (fr. 191 *PMG*), de acord cu argienii, spun că Iphigeneia era fiica lui Theseus.

Desigur, această interpretare poate părea excesivă, deoarece nu se putea imputa Helenei că fusese răpită. Dar, din păcate, noi nu știm ce spunea Stesichoros despre răpirea ei și nici despre comportarea ei cât a fost la Theseus, dar epitetul τρίγαμος pe care îl atribuie poetul lasă loc impresiei că aceasta nu a fost fără reproș. Apoi, împrejurarea, că poetul din Himera este cel care introduce pentru prima oară motivul deloc măgulitor al nașterii extraconjugale a Ifigeniei³⁹, întărește această impresie.

Maniera în care Stesichoros i-a prezentat viața a fost considerată de Helena ca fiind ofensatoare și, ca pedeapsă, i-a luat vederea. Platon vorbește despre cecitatea lui Stesichoros pentru a ilustra ideea că punerea în discuție a lumii zeilor și a miturilor sacre este o eroare, pe care cei vechi însă, cu excepția lui Homer, știau să o îndrepte⁴⁰. Astfel, Stesichoros, inspirat de muze, a înțeles imediat ce i-a provocat orbirea și a retractat ceea ce spusese cândva ofensator despre Helena, scriind:

οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος οὗτος,
οὐδ' ἔσβας ἐνηυσὶν εὐσέλμοις
οὐδ' ἴκεο πέργαμα Τροίης⁴¹.

Și, adaugă Platon, numai ce isprăvi vestita lui *Palinodie*, își recapătă îndată văzul (*Phaedr.*, 243 a). Tot de la acest filosof (*Resp.* 9, 586 c) aflăm că retractarea lui Stesichoros (fr. 192 *PMG*) era de fapt o modificare esențială a mitului războiului troian: în realitate, grecii și troienii nu s-au luptat pentru adevărata Helena, ci pentru fantoma sa (τὸ τῆς Ἑλένης εἶδωλον ὑπὸ τῶν ἐν Τροίᾳ Στῆσιχορός φησι γενέσθαι περιμάχητου ἄγνοίαι τοῦ ἀληθοῦς).

De la Platon (*Phaedr.* 243a) aflăm că *Palinodia* lui Stesichoros era faimoasă, apreciere pe deplin confirmată de numeroasele referiri care se fac la ea până târziu în era creștină⁴². Ideea că poetul din Himera și-a recăpătat vederea după ce a retractat ceea ce spusese injurios la adresa Helenei se găsește la Isocrate (*Hel.* 64 = fr. 192 *PMG*), Conon (*Narr. apud Phot. Bibl. Cod.* 186, 18 = *FGrHist* 26 F 1), Pausanias (III, 19, 11), Hermias din Alexandria (*ad Plat. Phaedr.* 243a), într-o formă ușor modificată la Horatius (*ep.* 17, 42 ss.), Ireneu (*Adv. haereses* 1, 16, 2), Tertullian (*De anima*, 34, 4), Hyppolitos (*Elenchos*, 6, 19, 3), Hieronymus (*epist.*, 105, 4), Augustinus (*epist.* 75, 18) și lista ar putea continua⁴³. Ea a fost îmbogățită în anul 1962, când printre papiri din Oxyrhynchos a fost descoperit unul care conținea un comentariu al unui anonim care,

³⁶ Th. Bergk, *Poetae lyrici graeci*, III, *Poetae melici*, Lipsiae, 1882⁴, fr. 26.

³⁷ Hesiod, fr. 176, Merkelbach-West.

³⁸ G. Liiceanu, în comentariul său la *Phaidros*, citat mai sus (n. 4), atribuie în mod greșit cele două epitețe Helenei.

³⁹ Această problemă este discutată pe larg de G. Massimilla, *op. cit.* (n. 29), p. 376–381. Vezi și L. B. Ghali-Kahil, *op. cit.* (n. 16), p. 305–308.

⁴⁰ Această contrapunere, ușor ironică, avea menirea de a reliefa figura lui Socrate, care s-a dovedit mai prevăzător decât cei doi poeți, compunând preventiv o palinodie expiatorie pentru propria κακηγορία. Vezi, G.J. De Vries, *A Commentary on the Phaedrus of Plato*, Amsterdam, 1969, p. 110; E. Cigano, *op. cit.* (n. 26), p. 30.

⁴¹ Fr. 192 *PMG* = Plat. *Phaedr.* 243a.

⁴² După R. Kannicht, *Euripides Helena*, Heidelberg, 1969, p. 26 sqq., toate aceste referiri provin direct sau indirect din *Phaidros* sau *Politeia* ale lui Platon. Este posibil totuși ca unele dintre ele să fie mărturii independente. Cfr. M. Davies, *Derivative and Proverbial Testimony Concerning Stesichoros' „Palinode”*, în *QUCC*, 12, 1982, p. 7–16; L. Alfonsini, *Le „palinodie” di Stesicoro nella tradizione cristiana*, în *TIMHTIKON 'AΦIEΠΩΜΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΙ ΜΕΡΕΝΤΙΘΙ* (*Festschrift für K. J. Merentitis*), Athen, 1972, p. 13 sqq.; J. A. Davison, *De Helena Stesichoro*, în *QUCC*, I, 2, 1966, p. 87–90.

⁴³ M. Davies, *op. cit.* (n. 42), p. 13.

referindu-se la afirmațiile peripateticului Chamaileon, care a trăit probabil între anii 340-270 a.C., autor al unui Περί Στησιχόρου (cfr. Athen., XIV, 602 c)⁴⁴, afirmă că Stesichoros a scris nu una ci două *Palinodii* diferite. În una, se spune textual, poetul „reproșează lui Homer că a înfățișat la Troia pe Helena și nu fantasma sa, în cealaltă critică pe Hesiod” ([μέμφεται τὸν Ὅμηρον ὅτι Ἑλένην ἐποίησεν ἐν Τροίᾳ καὶ οὐ τὸ εἶδωλον αὐτῆς, ἐν τε τῆι ἐτέρᾳ τὸν Ἡσίοδον μέμφεται])⁴⁵.

Afirmația surprinzătoare a comentatorului anonim a dat naștere unei vii dispute despre valoarea acestei informații și, în ultimă instanță, despre credibilitatea lui Chamaileon⁴⁶. Nu face obiectul studiului nostru această dispută care a produs-o literatură de specialitate inflaționistă, dar credem că, la ora actuală, curentul de opinie care consideră că papirul din Oxyrhynchos face dovada că Stesichoros a scris într-adevăr două *Palinodii* are în favoarea sa argumente considerabile⁴⁷. De aceea se poate spune că atitudinea lui Stesichoros față de mitul Helenei a cunoscut trei etape. În *Ilioupersis* și mai ales în *Helena* poetul nara în manieră ofensatoare istoria reginei spartane. Din motive asupra cărora vom stăruii mai jos, el și-a schimbat în mod radical opinia și în prima *Palinodie* povestea că Helena nu a mers cu Paris la Troia ci numai până în Egipt unde a rămas ca oaspete al regelui Proteus⁴⁸, la Troia ajungând doar un εἶδωλον al său. În cea de a doua, Stesichoros reabilita pe deplin pe Helena, spunând că Paris a plecat de la Sparta doar cu fantasma sa, în timp ce eroina era condusă, prin voința lui Zeus, în Egipt de Hermes unde a fost probabil transformată în stea⁴⁹.

Este evident că legenda despre orbirea lui Stesichoros de către fiica Ledei, deoarece a defăimat-o, și recăpătarea vederii numai după ce a retractat ceea ce spusese injurios la adresa sa s-a născut din nevoia de a justifica noutatea pe care poetul din Himera a introdus-o în mitul Helenei, în *Palinodii*, față de ceea ce spusese mai înainte despre acest personaj atât de important în lumea mitului grecesc. Platon și Isocrates, care sunt cele mai vechi izvoare despre această legendă care au ajuns până la noi, se referă la ea ca la ceva cunoscut contemporanilor lor. Desigur, ei nu au inventat-o, ceea ce presupune existența unei legende a *Palinodiei*⁵⁰,

⁴⁴ Despre Chamaileon, vezi diverse opinii la L. Wooldbury, *Helen and the Palinodie*, în *Phoenix*, 21, 1967, 160 sqq.; D. Giordano, *Chamaeleontis Heracleotae Fragmenta*, Bologna, 1977, p. 1 sqq.; E. Cingano, *op. cit.* (n.26), p. 28 sqq.

⁴⁵ *PMG*, fr.193; D. L. Page, *The Oxyrhynchus Papyri*, XXIX, London, 1963, p. 10 și 35–37 (=F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles*, IX, Basel-Stuttgart, 1969, fr. 29, I al lui Chamaileon = fr. 35 Giordano). După D. L. Page, p. 1, papirusul datează, după criteriul paleografic, în *first or earlier part of the second century A.D.*

⁴⁶ La studiile citate mai sus care vizează această problemă, adaugă: M. Doria, *Le due Palinodie di Stesicoro*, în în *PP*, fasc.89, 1963, p. 81 sqq.; M. Lloyd-Jones, în *CR*, 14, 1964, p. 18; 15, 1965, p. 71; F. Sisti, *Le due Palinodie di Stesichoro*, în *Studi Urbinati di Storia*, 39, 1965, 301 sqq.; P. Leone, *La Palinodia di Stesicoro*, în *AFLUN*, 11, 1964–68, p. 5 sqq.; A. Farina, *Studi Stesicorei – Parte prima: Il mito di Helena*, Napoli, 1968; F. Bertini, *L'ΕΙΔΩΛΟΝ di Helena*, în *Mythos, scripta in honorem Mariae Untersteiner*, Geneva, 1970, p. 81 sqq.; A. J. Podlecki, *Stesichorea*, în *Athenaeum*, 49, 1971, p. 313 sqq.; L. Ferrari, *Congetture stesicoree*², Palermo, 1976, p. 27 sqq..

⁴⁷ După Chamaileon, o *Palinodie* începea cu cuvintele δεῦρ' αὐτε φιλόμολε, iar cealaltă cu χρυσόπτρε παρθένε. Apoi Conon, care în povestirea sa despre consecințele bătăliei de la Sagra s-a bazat pe un izvor deosebit de acela al lui Pausanias, este singurul scriitor, dintre cei trei care vorbește despre acest eveniment, care spune că Stesichoros a compus nu un *imn* ci *imnuri* în cinstea Helenei (ἕμνους Ἑλένης συντάττει), în timp ce Pausanias spune τὴν παλινοδίαν ἐποίησεν, iar Hermias, γράψαι τὴν παλινοδίαν. Tot pluralul folosesc și Ireneus, care a scris în deceniul nouă al secolului II p. C. (*quae vocantur palinodias, in quibus hymnizavit eam, resursus vidisse.*), și Hippolytos, în deceniul trei al secolului III p. C. (καὶ γράψαντος τὰς παλινοδίας). Pentru aceste considerente, accept fără rezerve concluzia lui Ettore Cingano, (n.26), p. 28 sq.: *Dalla nostra analisi sono emersi indizi sufficienti per ritenere che le testimonianze di Conone e Ireneo/Ippolito siano veritiere e attendibili, anche se è impossibile accertare con precisione la loro provenienza; nel caso di Conone è verosimile che la fonte cui egli attinse sia di età ellenistica e non si può escludere che si tratti proprio di Cameleonte, forse con la mediazione di un altro crocevia. Le testimonianze di Conone e Ireneo/Ippolito affiancano dunque e convalidano la notizia del commentario di Ossirinco (fr. 193 Page), secondo il quale Stesicoro compose due palinodie. Per la ricchezza dell'informazione presentata questa rimane la testimonianza fondamentale.* Pentru această chestiune vezi și W. Ferrari, *op.cit.* (n.3), p. 238 sq.; J. A. Davison, *op.cit.* (n.41), p. 83; A. Garzya, *op.cit.* (n.3), p.75; B. Gentili, *Poeta – committente – pubblico. Stesicoro e Ibico* în *Studi in onore di Anthos Ardizzoni*, I, Roma, 1978, p. 393 sq.

⁴⁸ Despre regele Proteus, vezi M. Vasilescu, *Études sur la crédibilité d'Hérodote I. Les pharaons Sésostris, Phéron et Protée*, în *SAA*, VIII, 2001, 113 sq.; Despre posibilitatea ca acest rege mitic să joace un anumit rol în *Polinodia* lui Stesichoros, vezi S. West, *Proteus in Stesichorus' Palinodie*, în *ZPE*, 47, 1982, p. 6–10.

⁴⁹ E. Cingano, *op. cit.* (n. 26), p. 31 sq.; G. Massimilla, *op. cit.* (n. 29), p. 370.

⁵⁰ G. E. Rizzo, *Questioni stesicoree. Vita e scuola poetica*, Messina, 1895, p. 1–10; M. Detienne, *La légende pythagoricienne d'Hélène*, în *RHR*, 152, 1957, p. 129–152; M. Giangiulio, *Locri, Sparta, Crotona le tradizioni leggendarie intorno alla battaglia della Sagra*, în *MEFRA*, 95, 1983, 1, p. 516 sqq.; G. O. Hutchinson, *op. cit.* (n.15), p. 116.

care s-a născut, așa cum ne indică faptul că cecitatea lui Stesichoros a fost pusă în legătură cu bătălia de la Sagra, încă din timpul vieții poetului sau curând după moartea sa⁵¹. Pe de altă parte, deoarece această retractare a constituit ea însăși obiectul unei legende, înseamnă că ea a fost simțită de unii ca ceva foarte important, ca ceva care a produs un mare ecou în lumea greacă.

Dar ce l-a determinat pe poet să opereze o schimbare atât de radicală față de ceea ce spusese mai înainte în *Helena*? Diferite explicații au fost oferite acestei întrebări⁵². Unii învățați cred că Stesichoros a făcut această schimbare sub influența moralizatoare a oracolului de la Delphi⁵³ sau sub influența cercurilor pitagoreice⁵⁴. Alții cred că *Palinodia* are o justificare pur literară, fiind un pendant necesar la *Helena*⁵⁵ sau că este pur și simplu un divertisment literar⁵⁶.

Este posibil ca unii dintre acești factori să fi contribuit cu ceva la schimbarea atitudinii lui Stesichoros față de mitul Helenei⁵⁷, dar motivația politică este cea mai agreată. După unii învățați, retractarea stesichoreană s-a făcut sub impresia neașteptatei victorii a coloniei dorice Locroi asupra mult mai puternicei rivale Crotona de pe râul Sagra dintre anii 575 și 555⁵⁸. Această teorie are ca suport legenda povestită de Conon, Pausanias și Hermias despre care am vorbit deja mai sus, care narează despre bătălia de la Sagra și despre aventurile comandantului crotoniaților Leonimos sau Autoleon în insula Leuke, unde a fost mandatat de Helena să meargă la Himera și să-i transmită lui Stesichoros că-și pierduse vederea datorită mâniei sale. Ea invocă în sprijinul său și argumentul că plasează scrierea palinodiilor în ambientul lores și al Magnei Graecia, unde Stesichoros a trăit și a scris⁵⁹. Ipoteza este însă respinsă pe bună dreptate, considerându-se că acest episod, necunoscut lui Platon, a fost adăugat ulterior, fiind o evidentă repetare a mitului lui Telephos⁶⁰, chiar dacă se acceptă că Stesichoros mai putea fi încă în viață în timpul bătăliei de la Sagra⁶¹.

⁵¹ Vezi, *supra*, nota 18. M. Detienne, *op. cit.* (n.50), p. 141–142 și M. Giangliulio, *op. cit.*, (n.50), p.517 sqq., cred că legenda *Palinodiei* are un caracter pitagoreic și s-a născut în mediul crotoniat în prima jumătate a secolului V a. C.

⁵² Pentru diferitele tipuri de explicații, vezi pe larg, G. Massimilla, *op. cit.* (n.29), p. 371–374.

⁵³ W. Schmidt, *Geschichte der griechischen Literatur*, I/1, München, 1929, p. 471 sq.; J. Defradas, *Les thèmes de la propagande delphique*, Paris, 1954, p. 175 sq. și, cu unele nuanțe, J. Alsina Clota, *Helena de Troya. Historia de un mito*, în *Helmantica*, 8, 1957, p. 385; P. Leone, *op. cit.* (n.46), p. 28.

⁵⁴ P. Maas, *RE*, III A₂, 1929, col. 2461, s.v. *Stesichoros*; M. Detienne, *op. cit.* (n.50), p. 142 sqq.; M. Giangliulio, *op. cit.* (n.50), p.516 sqq.; A. Mele, *Crotone e la sua storia*, în *Atti del XXIII Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 7–10 Ottobre 1983*, Taranto, 1984, p. 14 sq.

⁵⁵ F. De Martino, *Un proemio secondo le due palinodie di Stesicoro*, în *Belfagor*, 35, 1980, p. 72–77.

⁵⁶ M. Becker, *Helena, ihr Wesen und ihre Wandlungen im klassischen Altertum*, Leipzig – Strassburg – Zürich, 1939, p. 80.

⁵⁷ Ipoteza lui M. Becker a fost pe bună dreptate respinsă de L. B. Ghali-Kahil, *op. cit.* (n.16), p. 289 sq. Dubii pot naște și interpretarea lui J. Defradas. Dacă observația sa că *Oresteia* lui Stesichoros a fost mult influențată de propaganda moralizatoare delhică este adevărată, este de presupus că acest tip de propagandă l-a făcut pe poet să critice aspru conduita eroinei și în *Helena* și *Ilioupersis*, în contrast cu poziția îngăduitoare a lui Homer și a poeziei ciclice.

⁵⁸ La această explicație se raliază, cu unele nuanțe, G. E. Rizzo, *op. cit.* (n.50), p. 43 sqq.; M. Mancuso, *La lirica classica greca in Sicilia e nella Magna Grecia. Contributo alla storia della civiltà ellenica in Occidente*, Pisa, p. 1912 și 206; B. Gentili, *op. cit.* (n.47), p. 394 și în *Storia e civiltà dei Greci. 3. La Grecia nell'età di Pericle*, Milano, 1979, p. 213; F. Sisti, *op. cit.* (n.46), p. 307 sqq.

⁵⁹ Pentru raporturile lui Stesichoros cu acest ambient, vezi W. Ferrari, *op. cit.* (n. 3), p. 244–249; G. Vallet, *Rhégion et Zancle. Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du Détroit de Messine*, Paris, 1958, p. 310 sqq.; F. Sisti, *op. cit.* (n.46), p. 313 sqq.; M. L. West, *op. cit.* (n.3), p. 302 sqq.; E. Cingano, *op. cit.* (n.26), p. 25. Pentru critica acestei teorii, vezi, M. Giangliulio, *op. cit.* (n.50), p. 501–502, n.105.

⁶⁰ V. Pisani, *op. cit.* (n.23), p. 479; U. Mancuso, *op. cit.* (n.57), p. 206 n.2; U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Sappho und Simonides. Untersuchungen über griechische Lyriker*², Berlin – Zürich – Dublin, 1913, p. 234; W. Ferrari, *op. cit.* (n.3), p. 241 sq.; P. Von der Mühl, *Der grosse Aias. Rektoratsprogramm Basel*, 1930 (= *Ausgewählte kleine Schriften*, hrsg. von B. Wyss, Basel, 1976, p. 435–472), p. 15, crede că motivul vindecării „simpatice” este prezent în mitul eroic în general; E. Van Compernelle, *op. cit.* (n.26), p. 745 sq. M. Giangliulio, *op. cit.* (n.50), p. 508, respinge legătura cu Telephos, care este evidentă. El crede (p.518) că *la storia del messaggio affidato da Helena a Leonimo, per Stesicoro in base al quale questi compose la sua „ritrattazione”, sia nota in ambiente crotoniate nel corso del V secolo, più precisamente, nel arco della sua prima metà, in uno contesto culturale condizionato da elementi pitagorici*. Pentru mitul lui Telephos, vezi P. Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană* (trad. din franceză), București, 2001, p. 470 sq.; L. Käppel, *Der neue Pauly*, 12/1, 2002, col. 93 sq., s. v.

⁶¹ E. Ciaceri, *Storia della Magna Grecia*, II, Milano – Roma – Napoli, 1927, p. 171 și 240–242; G. Vallet, *op. cit.* (n.59S), p.308 sqq.; R. Van Compernelle, *op. cit.* (n.26), p. 760 sqq.; M. Sordi, *op. cit.* (n.26), p. 47–70.

De fapt, pe cine putea deranja defăimarea Helenei de către Stesichoros ? Răspunsul vine aproape de la sine: pe doriene în general și pe spartani în special⁶², deoarece, după tradiția de mult stabilită, eroina se mișca mai ales în spațiul doric și lacedemonian. Astfel, după eposul homeric, ea era născută fie în Argos⁶³, fie în Lacedemona⁶⁴ și a fost răpită din una dintre aceste cetăți⁶⁵. Dar, mai mult decât originea sa, ea era soția regelui Menelaos al Spartei (δ 1 sq.)⁶⁶, iar răpirea sa, care trebuie totuși să se fi petrecut în această cetate, a atras mânia soțului său și nenumăratele nenorociri care s-au abătut asupra grecilor și troienilor în timpul și după războiul troian. Apoi, Helena se bucura de un cult bine atestat printre doriene, dar mai ales la Sparta.⁶⁷ Mai ales spartanii trebuie să nu fi văzut cu ochi buni schimbarea operată în mitul Helenei de un poet atât de renumit printre greci, deoarece își vedeau prestigiul amenințat tocmai într-o perioadă când, după războaiele îndelungate cu Messenia⁶⁸, Argosul⁶⁹, Tegea și alte cetăți arcadiene⁷⁰, ei ridicau pretenții de hegemonie asupra întregului Peloponnes, ca o prefață la ceea ce avea să fie Liga peloponnesiacă⁷¹, putându-li-se reproșa de alții că infidelitatea reginei lor a fost la originea nenorocirilor care s-au abătut asupra grecilor în timpul și după

⁶² C. M. Bowra, *Stesichorus in the Peloponnese*, în *CQ*, 28, 1934, p. 115 sqq.

⁶³ Ἀργεῖη Ἑλένη: Γ 458; Δ 19, 174; I 140 = 282; Z 323; M 350; δ 121, 184, 296, 305; O 100, 104; Ψ 218 etc.

⁶⁴ Γ 244.

⁶⁵ În H 363, Helena a fost răpită din Argos; în Γ 443, ea a fost răpită din Lacedemona.

⁶⁶ F. Kiechle, *Lakonien und Sparta. Untersuchungen zur ethnischen Struktur und zur politischen Entwicklung Lakoniens und Spartas bis zum Ende der archaischen Zeit* (Vestigia 5), München – Berlin, 1963, p. 39–49; I. Malkin, *Myth and territory in the Spartan Mediterranean*, Cambridge, 1994, p. 46.

⁶⁷ Pentru cultul Helenei, vezi S. Wide, *Lakonische Kulte*, Leipzig, 1893, p. 317; L. Pareti, *Storia di Sparta arcaica*, Firenze, 1920, p. 25; L. R. Farnell, *Greek Hero-Cults and Ideas of Immortality*, Oxford, 1921 (1970), p. 323–325; M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*³, München, 1967, I, p. 104, 211, 315, 475; idem, *The Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund, 1950, p. 528–532; L. L. Clader, *Helen: the Evolution from Divine to Human in Greek epic Tradition*, Leiden, 1976; H. Homeyer, *op. cit.* (n.16), p. 1 sq.; C. Calame, *Les chœurs de jeunes filles en Grèce archaïque, I. Morphologie, fonction religieuse et sociale*, Roma, 1977, I, p. 333–350; J. T. Hooker, *The Ancient Spartans*, London – Toronto – Melbourne, 1980, p. 26–28, 56–58; O. Skutsch, *Helen, her Name and Nature*, în *JHS*, 107, 1987, p. 188–193; R. Parker, *Spartan Religion*, în A. Powell (ed.), *Classical Sparta, techniques behind her success*, London, 1989, p. 142–172. În Sparta ea avea un templu (Paus., III, 15) și un altul la Therapne (Hdt., VI, 61). Tot la Sparta, Helena era legată de un cult arborescent (Theocr., XVIII, 43 sq.) și îi era dedicată o sărbătoare (Hesychius, s.v. Ἑλενεῖα). După Aristofan (*Lys.*, 1315), Helena era pentru spartani ἀγνά și εὐπρεπής. Pentru contextul arheologic și cronologic, care poate fi urmărit până către finele secolului VIII a. C., vezi H. W. Catling, în *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern* (hrsg. U. Jantzen), Tübingen, 1976, p. 77–91; idem, *Excavation at the Menelaion, Sparta, 1973–76*, în *AR*, XXII, 1976–1977, p. 24–42. Pentru cele două inscripții votive pentru Helena, vezi H. W. Catling, H. Cavanagh, în *Kadmos*, XV, 1976, p. 145–157. Pentru interesul crotoniaților pentru Helena, vezi M. Gingiulio, *op. cit.* (n.50), p. 507 sqq., mai ales p. 333–350; idem, *Ricerche su Crotona arcaica*, Pisa, 1989, p. 184–185, unde se evidențiază rolul *Palinodiei* lui Stesichoros în promovarea mitului Helenei nu numai în Crotona dar și în alte cetăți grecești din Magna Graecia.

⁶⁸ Cronologia războaielor cu Messenia este foarte controversată, sursele antice datând primul război între anii 757–738 (Apollodor) și 743–724 (Pausanias), iar pe cel de al doilea, între 684–668 (Pausanias). Pozițiile istoricilor moderni variază de la acceptarea datelor tradiționale până la coborârea acestora către finele secolului VII, care este datarea preferabilă. Astfel, după V. Parker, *The dates of the Messenian wars*, în *Chiron*, 21, 1991, p. 25–47 și *Some dates in early Spartan history*, în *Klio*, 75, 1993, p. 45–60, primul război messenian poate fi datat în jurul anilor 690–670, iar cel de al doilea între anii 625–600, deci contemporan cu Stesichoros. Pentru cronologia războaielor messeniene, vezi și L. Pareti, *op. cit.* (n.67), p. 207 sqq.; F. Kiechle, *Messenischen Studien. Untersuchungen zur Geschichte der Messenischen Kriege und der Auswanderung der Messenier*, Kallmünz, 1959; L. Moretti, *Ricerche sulle leghe greche (peloponnesiaca-beotica-licia)*, Roma, 1962, p. 11 sqq.; J. T. Hooker, *op. cit.* (n.65), p. 99 sqq.

⁶⁹ Îndelungatul conflict dintre Sparta și Argos, începe, după tradiție, după cel de al doilea război cu Messenia. Cf. D. Musti, *Storia greca. Linee di sviluppo dall'età micenea all'età romana*⁵, Roma – Bari, 1995, p. 241.

⁷⁰ Divergențele dintre Sparta și Arcadia își au începutul în timpul celui de al doilea război messenian, când Aristocrates, regele arcadian al Orchomenosului, i-a ajutat pe messenieni (Cf. D. Musti, *op. cit.* (n. 69), p. 242).

⁷¹ G. De Sanctis, *Storia dei Greci dalle origini alla fine del secolo V*², I, Firenze, 1940, p. 574. G. L. Huxley, *Early Sparta*, London, 1962, p. 26–36; L. Moretti, *op. cit.* (n.68), p. 77 sqq.; D. Musti, *op. cit.* (n.69), p. 145 sqq., 240–243; G. L. Cawkwell, *Sparta and her allies in the sixth century*, în *CQ*, 43, 1993, p. 364–376; J.-Cl. Poursat, *Grecia preclasică, de la origini până la sfârșitul secolului VI*, trad. din franceză, București, 1998, p. 141. Apariția Ligii peloponnesiace se plasează, în funcție de criteriul avut în vedere, între aproximativ anul 560 și anii 535–524.

războiul troian. Nu trebuie insistat aici asupra adevărului, de mult stabilit și mereu reconfirmat de noi cercetări, că în lumea greco-romană disputele politice erau adesea justificate prin mit⁷², iar mitul războiului troian, cel mai faimos dintre toate⁷³, așa cum era redat de Homer, oferea multor cetăți prestigiu și le confirma un statut pe care îl considerau convenabil. Acesta este, credem, sensul celor mai pertinente exegeze ale *Palinodiei* sau *Palinodiilor* lui Stesichoros⁷⁴.

Încă din anul 1896, Anton von Premerstein⁷⁵ a presupus originea spartană a *Retractării* stesichoreene și această idee a fost de mulți acceptată și susținută cu noi argumente care, în esență, spun că modificarea atitudinii poetului față de mitul Helenei în raport cu ceea ce el spusese mai înaintea în *Ilioupersis* și în *Helena* s-a produs când el se afla probabil în Peloponnes sau chiar la Sparta⁷⁶ și sub influență peloponnesiacă sau spartană. Această influență era menită să atenueze impactul negativ asupra dorienilor, inclusiv asupra acelor din Magna Graecia, și mai ales asupra liderilor acestora din Peloponnes, spartanii, provocat de viziunea critică a poetului asupra conduitei Helenei. Tot în acest mediu a fost scrisă și *Oresteia*, care întregeste tabloul poetic favorabil Spartei⁷⁷.

Atitudinea filospartană a lui Stesichoros este foarte evidentă în *Oresteia*. În disputele lor cu vecinii, spartanii au îmbinat forța armelor cu propaganda politică, care era menită să justifice acțiunile militare. Iar mitul, chiar răstălmăcit sau inventat, era modalitatea cea mai eficientă pentru o astfel de propagandă. Pentru a fi acceptată ca putere dominantă în Peloponnes, Sparta avea nevoie de legitimitate istorică. Or, în acest domeniu, nici în istoria reală și nici în trecutul mitic al Peloponnesului nu se găsea mai nimic semnificativ, în afară de înrudirea dintre Menelaos și Agamemnon. Această înrudire îi plasa însă pe spartani într-o poziție de neînvidiat față de pretențiile lor, deoarece, în conformitate cu eposul, Agamemnon era adevăratul urmaș al lui Atreus la Mycene⁷⁸ și, de aceea, Argosul, inamicul cel mai înverșunat al spartanilor și principala cetate din Argolida epocii arhaice⁷⁹, părea mai îndreptățit la dominația Peloponnesului. În fața acestei evidențe, spartanii

⁷² Din foarte bogata literatură pe această temă, vezi, M. P. Nilsson, *Cults, Myths, and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951; L. Lacroix, *Monnaies et colonisation dans l'occident grec*, Bruxelles, 1965; E. Weber, *Die trojanische Abstammung der Römer als politisches Argument*, în *Wiener Studien*, N. F., 6 (85. Bd.), 1972, p. 211–225; E. Gabba, *Sulla valorizzazione politica della leggenda delle origini troiane di Roma fra III e II secolo a.C.*, în *I canali della propaganda nel mondo antico*, a cura di Marta Sordi (Contributi dell'Istituto di Storia antica, vol. IV), Milano, 1976, p. 84–101; M. Piérart, *L'historien ancien face aux mythes et aux légendes*, în *Les Études Classiques*, LI, 1983, p. 47–62; J. Bremmer (ed.), *Interpretations of Greek mythology*, London, 1987; F. Jouan – A. Motte (études rassemblées par), *Mythe et politique* (Actes du Colloque de Liège, 14-16 septembre 1989, organisé par le Centre de Recherches Mythologiques de l'Université de Paris X et le Centre d'Histoire des Religions de l'Université de Liège), Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège – Fascicule CCLVII, Genève, 1990; C. Brillante, *History and the historical interpretation of myth*, în L. Edmunds (ed.), *Approaches to Greek myth*, Baltimore – London, 1990, p. 93–198; M. Vasilescu, *Orient-Occident. Myth and Propaganda in Augustus' Epoch*, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 131–144; A. Coppola, *Archaiologhía e propaganda. I Greci, Roma e l'Italia*, Roma, 1995; P. Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor? Eseu despre imaginația constituantă* (trad. din franceză), București, 1996, mai ales p. 27–80.

⁷³ Pentru extraordinara proliferare a acestui mit în Antichitate, vezi Ch. Vellay, *Les légendes du Cycle Troyen*, I–II, Monaco, 1957.

⁷⁴ Scepticismul lui G. O. Hutchinson, *op. cit.* (n.15), p. 117, nu mi se pare justificat: *Despite attempts to find political significance in Stesichorus' myth, its is more notable what arrange of already central Greek myth he tells fully: fall of Troy, homecomings, Thebes, Heracles, Calydon, etc.*

⁷⁵ A. von Premerstein, *Über der Mythos in Euripides Helene*, în *Philologus*, 55, 1896, p. 634–636.

⁷⁶ C. M. Bowra, *op. cit.* (n.62), p. 118 sq., a invocat date convingătoare pentru prezența lui Stesichoros în Peloponnes.

⁷⁷ J. Vürtheim, *op. cit.* (n.3), p. 50; U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Aischylos-Interpretationen*, Berlin, 1914, p. 191; idem, *Der Glaube der Hellenen*, II, Berlin, 1931, 93, n.1 și 113; C. M. Bowra, *op. cit.* (n. 62), p. 115-119 și (n.3), p. 109 sqq.; L. B. Ghali-Kahil, *op. cit.* (n.16), p. 39–41; A. Garzya, *op. cit.* (n.3), p. 243; R. Kannicht, *op.cit.* (n.42), p. 38; M. L. West, *Stesichorus redivivus*, în *ZPE*, IV, 1969, p. 135 sqq.; idem, (n. 3), p. 305; L. Ferrari, *op. cit.* (n.46), p. 33; H. Homeyr, *op. cit.* (n.15), p. 19; E. Cingano, *op. cit.* (n.26), p. 32; M. Giangiulio, *op. cit.* (n.50), p. 501–502; idem, *op. cit.* (n.67), p. 206 și n. 140. Vezi și G. Massimilla, *op. cit.* (n.29), p. 371sq. Critica pe care W. Ferrari, *L'Oresteia di Stesicoro*, în *Athenaeum*, n.s., 16, 1938, p. 5-37 și A. J. Podlecki, *op. cit.* (n.46), p. 313–327, o fac acestei idei, deși pertinentă în ceea ce privește unele amănunte, nu reușește să-i dovedească lipsa de temeinicie.

⁷⁸ După Pausanias, II, 16, 6, mormântul lui Atreus se afla la Mycene.

⁷⁹ R. A. Tomlinson, *Argos and the Argolid. From the end of the Bronze Age to the Roman Occupation*, London, 1972, p. 67–86; T. Kelly, *A History of Argos to 500 B.C.*, Minneapolis, 1977, p. 72–129; J.-Cl. Poursat, *Grecia preclasică, de la origini până la sfârșitul secolului VI (Istoria Greciei antice, 1)*, București, 1995, p.120 sq. (trad. din franceză).

au intervenit în materia mitică tradițională pentru a face să se creadă că urmașii lui Pelops au domnit cândva în Sparta și peste Peloponnes. Astfel, pentru a justifica cucerirea Arcadiei⁸⁰, ei au făcut ca Orestes, fiul lui Agamemnon, să devină un erou spartan (Pind. *Nem.*, XI, 34; cf. *Pyth.*, XI, 16: Λάκωνος Ορέστα)⁸¹, aducându-i osemintele din Tegea la Sparta (Hdt., I, 67–68; Paus., III, 3, 6; III, 16, 7). Nu știm dacă această poveste era și la Stesichoros, dar putem presupune că da, de vreme ce el făcea ca doica lui Orestes să fie Laodameia⁸², un personaj mitic fictiv⁸³ dar explicabil prin istoria spartană, deoarece, după Pausanias (X, 9, 5), ea era fiica regelui spartan Amyclas și mama lui Triphylos. Prin numele său, Triphylos sugerează neamul triphyliilor, al cărui teritoriu, situat în vestul Peloponnesului, între Pisatis, Messenia, Arcadia și Marea Ionică⁸⁴, a fost supus de spartani în prima jumătate a secolului VI⁸⁵, care probabil au motivat cucerirea prin această înrudire mitică⁸⁶. Triphylos însă era un erou arcadian și de aceea inserarea sa într-un arbore genealogic spartan este probabil o invenție a lui Stesichoros pentru a răspunde interesului spartanilor de a-l lega printr-o urzeală mitică de cetatea lor. Dar cel mai clar indiciu că poetul din Himera se alăturase campaniei propagandistice a spartanilor menită să le justifice veleitățile hegemoniste în Peloponnes este acela că el, urmat de Simonides, plasa reședința lui Agamemnon în Lacedemonia, și nu la Mycene cum spunea Homer (γ 304)⁸⁷, generându-le convingerea, perpetuată până în vremea lui Herodot, că, în calitatea lor de urmași ai Atrizilor, ei trebuie să-i conducă pe greci⁸⁸. Până pe vremea lui Pindar, legenda a evoluat în sensul dorit de spartani, deoarece de la acest poet (*Pyth.* XI, 32) aflăm că Agamemnon a fost asasinat la Amyklai, un sat situat în apropierea Spartei, unde, pe vremea lui Pausanias (III, 19, 6), locuitorii pretindeau că se afla

⁸⁰ Pentru relațiile Spartei cu Arcadia, vezi C. Callmer, *Studien zur Geschichte Arkadiens*, Lund, 1943, p. 60–77; L. Burelli Berghese, *Tra Ethne e Poleis. Pagine di storia arcade*, Pisa, 1995, p. 45–60.

⁸¹ M. Nasta nu are nici un comentariu la această ciudățenie a lui Pindar. Vezi *Pindar, Ode II, Pithianice*, traduse în românește de I. Alexandru, ediție îngrijită, note și comentarii de M. Nasta, București, 1975, *ad loc.* Semnificația politică a acestui moment a fost de mult timp evidențiată și adeseori repetată. Cf. G. Dickins, *The Growth of Spartan Policy*, în *JHS*, XXXII, 1912, p. 26; H. T. Wade Gery, în *CAH*, III, 1925, p. 565 sqq.; H. W. Parke – D. E. Wormell, *A History of the Delphic Oracle*, I, Oxford, 1956, p. 112. Unii savanți văd însă în aceste acte politice spartane valorificarea componentei aheene autohtone care, alături de elementul dorian migrator, a stat la baza sintezei etnice și politice care a fost Sparta epocii arhaice, chiar înainte ca spartanii să fi știut că dorienii invadaseră cândva Peloponnesul! Pentru această manieră stranie de a pune problema, vezi, spre exemplu, W. G. Forrest, *A History of Sparta 950-122*, London, 1968, p. 75 sqq.; P. Cartledge, *Sparta and Laconia. A Regional History 1300-362 B. C.*, London – Boston – Henley, 1979, p. 138sq.; M. Giangiulio, *op. cit.* (n.67), p. 205–208; O. Murray, *La Grecia delle origini* (trad. din engleză), Bologna, 1993, p. 316.

⁸² Fr. 218 *PMG* = Schol. Aesch. *Cho.*, 733: Κίλισσαν δὲ φησι τὴν Ὀρέστου τροφόν, Πίνδαρος δὲ Ἀρσινόην, Στησίχορος Λαοδάμειαν.

⁸³ Că este așa, rezultă din împrejurarea că, nefiind un personaj bine ancorat în mitologia greacă, Pindar, scriind pentru thebani, și Eschil, scriind pentru athenieni, au avut libertatea să inventeze și să îl numească fie Arsinoe, fie Kilissa. Vezi *supra*. n.76 și C. M. Bowra, *op. cit.* (n.62), p. 118.

⁸⁴ Pentru geografia Triphylii, vezi W. Smith (ed.), *Dictionary of Greek and Roman Geography*, I, London, 1870, p. 817, s.v. *Elis*; F. Kiechle, *Pylos und der pyllische Raum in der antiken Tradition*, în *Historia*, IX, 1, 1960, p. 13–38; Kl. Tausend, *Der neue Pauly*, 12/1, 2002, col. 826 sq., s.v. *Triphylia*.

⁸⁵ Cf. D. Musti, *op. cit.* (n.69), p. 242.

⁸⁶ Vezi și C. M. Bowra, *op. cit.* (n.62), p. 117 sq.

⁸⁷ Fr. 216 *PMG* = Schol. Eur. *Or.* 46: Ὀμηρος δὲ ἐν Μυκῆνας φησὶ τὰ βασιλεία Ἀγαμέμνονος, Στησίχορος δὲ καὶ Σιμωνίδης ἐν Λακεδαίμονι. F. Kiechle, *op. cit.* (n. 66), p. 39–49, încarcă să acrediteze ideea că procesul de contextualizare laconică a lui Agamemnon poate fi perceput deja la Homer, γ, 249 sqq.; 256–261; 311; δ, 512 sqq. Vezi totuși A. Momigliano, în *Studi Italini di Filologia Classica*, VIII, 1930, p. 317 sqq. și A. Heubeck – S. West, *Omero, Odissea*, I, Milano, 1981, p. XCIII și n. 1, 360. Aceleași atmosfere culturale și propagandistice de revendicare de către spartani a lui Agamemnon și a urmașilor lui „ahei” aparține și informația din Pausanias, VII, 1, 8, care spune că, la cererea oracolului de la Delphi, spartanii au transferat la Sparta, într-un mormânt care încă se mai vedea pe vremea scriitorului, oasele lui Tisamenos, fiul lui Orestes, care fuseseră înmormântate în cetatea aheană Helike. Vezi D. M. Leahy, *The Bones of Tisamenos*, în *Historia*, IV, 1955, p. 26–38; H. W. Parke – D. E. Wormell, *op. cit.* (n.81), p. 113; M. Giangiulio, *op. cit.* (n.67), p. 207–209.

⁸⁸ Hdt., VII, 159: ἧ κε μέγ' οἰμῶξειε ὁ Πελοπίδης Ἀγαμέμνων πυθόμενος Σπαρτιήτας τὴν ἡγεμονίην ἀπαραορῆσθαι ὑπὸ Γέλωνός τε καὶ Συθηκοσίων. Vezi și J. Vürtheim, *Stesichoros` Fragmente*, *op. cit.* (n.3), 50; C. M. Bowra, *op. cit.* (n.3), p.113.

mormântul lui⁸⁹ și că tot acolo era o statuie a Clytaimnestrei și un templu dedicat Alexandrei, identificată de localnici cu Cassandra, fiica lui Priam.

Dacă așa stau lucrurile – și noi credem că așa stau –, atunci atitudinea spartanilor față de maniera lui Stesichoros de a trata mitul Helenei oferă noi oportunități de reflexie. Impresia este că pentru dorienii de pe vremea când poetul din Himera scria *Helena*, *Oresteia* și *Palinodiile*, mitul întoarcerii Heraclizilor și al invaziei doriene nu se cristalizase încă, deoarece se pare că spartanii din acea vreme nu vedeau nici un impediment cronologic în a-i considera pe Menelaos și pe Helena ca fiind de-ai lor; nu vedeau nimic nefiresc în participarea strămoșilor lor la războiul troian și nici nu aveau sentimentul că sunt ridicoli în fața celorlalte neamuri grecești când își susțineau pretențiile teritoriale în Peloponnes invocându-i pe aceștia. În sfârșit, în secolul al VII-lea, spartanii nu aveau nici un fel de rețineri în a-i adora pe Agamemnon, Alexandra-Cassandra și pe Achilles, eroi considerați de cei de mai târziu ca aparținând altei lumi și în genere opusă spartanilor. Așadar, ei nu știau, ca cei de mai târziu, că stirpea doriană să fi ajuns în Peloponnes după războiul troian. Ei nu simțeau, în sfârșit, în prima jumătate a secolului VI, care este perioada când probabil Stesichoros a scris poemele mai sus amintite, nici o deosebire genetică între ei și aheii din epos, la fel cum, înaintea lor cu peste un veac și jumătate, dorienii care au întemeiat în Magna Graecia coloniile Sybaris, Metapont și Crotona⁹⁰ nu

⁸⁹ Pentru problema noastră, „mormântul lui Agamemnon” de la Amyklai are o semnificație aparte. Această localitate a fost un important centru de cult din Laconia. Apologetii creștini Athenagoras, *Legatio*, 1 (ed. W.R. Schoedel) și Clement din Alexandria, *Protr.* II, 38, 2 (= Staphylos din Naucratis, *F GrHist*, 269, F 8), spun că la Sparta era adorat Zeus Agamemnon. Cercetările arheologice din apropierea bisericii Ayia Paraskevi, situată în sudul Amykleionului, au confirmat observația lui Pausanias, dovedind existența cultului lui Alexandra-Agamemnon în această localitate. Identitatea cultului a fost stabilită prin fragmente de inscripții care aveau gravate literele AG, AGM, NO, NONI și ALEX – care au fost întregite AGAMEMNONI „lui Agamemnon” și ALEXANDRAI, „Alexandrei” – și prin cuvântul ANETHEKE, „(el) a dedicat”. Numeroasele ofrande care au fost descoperite aici se întind din epoca geometrică până în epoca elenistică, dar concentrarea cea mai mare începe cu epoca arhaică. Desigur, cultul lui Zeus Agamemnon de la Sparta, despre care vorbesc Athenagoras și Clement din Alexandria, trebuie apropiat de cel al lui Alexandra-Agamemnon de la Amyklai, deoarece în epoca romană această localitate era doar o ὀψή a Spartei. Legătura dintre Zeus și Agamemnon este un fenomen relativ târziu, explicabil prin impactul poeziei homerice asupra lumii grecești și oricum ulterior ocupării localității Amyklai de spartanii conduși de un oarecare Timomachos, probabil în secolul al VIII-lea a. C. Aceeași explicație se poate da și cultului eroului thessalian Achilles la Sparta. Pausanias (III, 20, 8) spune că pe drumul ce ducea de la Sparta spre Arcadia se afla sanctuarul lui Achilles, căruia tinerii spartani îi aduceau jertfe înainte de a pleca la luptă. Este posibil ca acest sanctuar să fie pus în legătură cu micul altar descoperit la est de drumul către Megalopolis, datat, după ceramică și după câteva figurine, între secolele VII–III a. C. Migrarea eroilor homerici în alte cetăți decât cele în care îi atestă eposul este un fenomen răspândit în lumea greacă, explicabil prin prestigiul sporit pe care mizau cetățile primitive. Dar, în cazul Spartei, cultul eroilor homerici are o semnificație sporită. El ne arată că transferul regelui Agamemnon din Argolida în Laconia de către Stesichoros, cu tot ce se are în vedere implică în plan politic, s-a făcut pe un teren pregătit de cult. Pentru cercetările arheologice de lângă Ayia Paraskevi, vezi Chr. A. Christou, în *Praktika tes en Athenais Archaologikes Hetaireias*, 1956, p. 211–212; 1960, p. 228–231; 1961, p. 177–178. Despre inscripția descoperită în 1878, vezi G. Löschcke, în *Mitteilung des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*, III, 1878, p. 164–171. Despre cultul lui Zeus Agamemnon, vezi I. Harrie, în *Archiv für Religionswissenschaft*, XXIII, 1925, p. 259–269; U. von Wilamowitz – Moellendorff, *Kleine Schriften*, IV, Berlin, 1962, p. 298–299. Despre cultul lui Achilles în Laconia, vezi S. Wide, *op. cit.* (n. 67), p. 232 sq. Pentru altarul de pe drumul Megalopolisului, vezi G. Dickins, în *Annual of the British School at Athens*, XIII, 1906–1907, p. 169–173. Pentru răspândirea cultului eroilor sub influența poeziei homerice: L. Farnell, *op. cit.* (n. 67), p. 340, 342; J. T. Hooker, *op. cit.* (n. 67), p. 67 sq.; J. N. Coldstream, *Hero Cults in the Age of Homer*, în *JHS*, 96, 1976, p. 8–17. Pentru alte ipoteze sociopolitice mai nuanțate: A. M. Snodgrass, *Les origines du culte des heroes dans la Grèce antique*, în G. Gonoli și J.-P. Vernant (eds.), *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, Cambridge, 1982, p. 107–119; F. De Polignac, *La naissance de la cité grecque: culte, espace et la société VIII-VIIe avant J.-C.*, Paris, 1984, p. 132; J. Withley, *Early State and Hero Cults: A Reappraisal*, în *JHS*, 108, 1988, p. 173–182. Pentru supraviețuirea în perioade mai târzii, vezi S. E. Alcock, *Tomb Cult and the Post-Classical Polis*, în *AJA*, 95, 3, 1991, p. 447–467. Pentru cucerirea cetății Amyklai, vezi F. Kiechle, *op. cit.* (n. 66), p. 58 sqq. Comentarii la Pausanias: P. Levi, *Pausanias, Guide to Greece*, II, London, 1971, p. 68 sqq.; D. Musti, M. Torelli, *Pausania, Guida della Grecia*, III, *La Laconia*, Milano, 1991 (1997), p. 17, 234–247.

⁹⁰ Despre aceste colonii, vezi J. Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicilie dans l'Antiquité: l'histoire et la légende*, Paris, 1957²; *Metropoli e colonie di Magna Grecia (Atti del III Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 13–17 ottobre 1963)*, Taranto 1964, 51 sqq., 87 sq., 113 sqq.

vedeau nici un impediment în a se numi ahei⁹¹. Această impresie este puternic susținută de un aed contemporan cu Stesichoros, care, în trei versuri care au fost interpolate în cântul XIX al *Odyseiei*, (175–177), înfățișă etnografia Cretei în vremea războiului troian. Or, printre locuitorii Cretei, erau enumerați și dorienii. Altfel spus, nici acest autor anonim nu știa ceea ce vor ști, cei de mai târziu, anume că dorienii au venit după războiul troian⁹². De asemenea, nici autorul anonim al *Catalogului corăbiilor*, text interpolat în secolul VII a.C. în structura actuală a cântului al II-lea al *Iladei* (v. 653–670 și 676–680), nu știa că dorienii au venit după războiul troian, deoarece el afirmă că cei din insula Rhodos care participau la asediul Troiei erau conduși de Heraclidul Tlepoemos, iar contingentul din insulele din apropierea Rhodosului, Nisyros, Carpathos, Cos și Casos, erau conduse de Pheidippos și Antiphos, fiii unui alt Heraclid de seamă, Thessalos. Or grecii din aceste insule au vorbit întotdeauna dialectul dorian, iar amănuntul care se dă despre locuitorii din Rhodos, anume că erau *διὰ τριῶν κοσμηθέντες*, „cu orânduirea în trei împărțită”, „triparți”, este o aluzie clară la cele trei triburi gentilice dorice, Hylleis, Dymanes și Pamphyloi. Apoi, faptul că aceste contingente erau conduse de Heraclizi, deci urmași ai lui Heracles, ne spune că nici pe vremea acestui poet anonim nu se știa că Heraclizii au activat după războiul troian. Este clar, deci, că în concepția autorului *Catalogului corăbiilor*, cei ce se vor numi mai târziu dorienii au participat la războiul troian⁹³.

Grecii de mai târziu, însă, au imaginat pentru epoca posthomeră, din rațiuni mai ales politice, un alt tablou etnic al Peloponnesului care diferea radical de cel rezultat din poezia epică și care nu ținea cont de sentimentul contemporanilor lui Stesichoros că între lumea lor și cea a epocii eroice exista o perfectă continuitate⁹⁴, intrând astfel într-un dezacord cronologic și de situații cu predecesorii, ceea ce constituie *punctum dolens* al tuturor tentativelor moderne de a rezolva problema originilor grecești pe baze mitologice.

⁹¹ G. De Sanctis, *op. cit.* (n.71), p. 66.

⁹² K. J. Beloch, *Origini cretesi*, în *Ausonia*, 4, 1909, 2, 219–237; M. Vasilescu, *Dori e micenei a Creta*, în S. Santelia (a cura di), *Romanità orientale e Italia meridionale dall'antichità al medioevo. Paraleli storici e culturali*. (Atti del II Convegno italo-romeno, Bari, 19–22 ottobre 1998), Bari, 2000, p. 61–90.

⁹³ Pentru datarea târzie a *Catalogului corăbiilor*, vezi argumentele convingătoare invocate de G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog in die Ilias*, Köln und Opladen, 1958; A. Toynbee, *The Homeric Catalogue of the Contingents in Agamemnon's Expeditionary Force*, în vol. *Some Problems of Greek History*, Oxford, 1969, p. 1–12; A. Giovannini, *Étude historique sur les origines du Catalogue des Vaisseaux*, Berna, 1969; J. Chadwick, *Two Provinces of Pylos*, în *Minos*, 7, 1963, p. 125–141; c. Milani, *Geografia micenea e geografia del Catalogo delle navi*, în M. Sordi (a cura di), *Geografia e storiografia nel mondo antico* (Contributi dell'Istituto di Storia Antica, vol. 40), Milano, 1988, p. 3–18; J. K. Anderson, *The Geometric Catalogue of Ship*, în Jane B. Carter and Sarah P. Morris (eds.), *The Ages of Homer. A tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, 1995, p. 188 sqq.

⁹⁴ Învățații care acceptă derularea invaziei doriene conform schemei lui Herodot și Thucydides uită adesea că aceasta era necunoscută eposului homeric, poeziei hesiodeene și celor mai vechi poeți lirici. Ei uită, de asemenea, că această invazie nu a lăsat urme în arheologie și că elemente caracteristice dialectului doric sunt prezente în limba inscripțiilor micene. Ei acordă însă o mare importanță instituțiilor dorice comune și faptului că, în unele cazuri, dorienii aduseseră în stare de servitute, în condiții istorice încă neelucidate, alte populații grecești, dar uită că și ionienii, spre exemplu, aveau, în afară de dialect, multe lucruri în comun; uită realitatea că spartanii au transformat în hiloți și pe messenieni – vorbitori și ei ai aceluiași dialect doric – care, în conformitate cu „tradiția”, făceau parte, ca și strămoșii spartanilor, din aceeași grupare de dorienii care a invadat Peloponnesul. Acești învățați nu pot să explice cum hiloții și perieci, care în concepția lor reprezintă populația aheană, predorică, mult mai numeroși decât spartanii, vorbeau același dialect doric și nu, cum ne-am așteptat, dialectul ahean. În sfârșit, ei nu pot să explice de ce în insula Creta, locuită *ab antiquo* de vorbitori ai dialectului doric, nu există nici cea mai mică urmă a legendei invaziei doriene și a întoarcerii Heraclizilor. Toate aceste certitudini și întrebări, fiecare în parte și toate la un loc, au o valoare probatorie mult mai mare decât deducțiile pseudoistorice ale scriitorilor de mai târziu care au devenit, cu sau fără voia lor, ecoul propagandei spartane care ținea să justifice și să mențină cuceririle din Peloponnes, invocând drepturi străvechi, mitice. Pentru o imagine clasică a migrației doriene, în spiritul celei formulate acum peste un secol și jumătate și cu mijloacele de atunci de K. O. Müller, vezi acum O. Murray *op. cit.* (n.81). Pentru rolul lui K. O. Müller în afirmarea mitului doric modern, vezi A. Gitti, *Mythos. La tradizione pre-storiografica della Grecia. Prolegomeni allo studio delle origini greche*, Bari, 1949, p. 31–33; Ed. Will, *Doriens et Ioniens. Essai sur le valeur du critère ethnique appliqué à l'étude de l'histoire et de la civilisation grecques* (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg), 1956, p. 62 sqq.; P. Janni, *Romanticismo e unità della Doricità: K. O. Müller*, în *Studi Germanici*, N.S., 6.3, 1968, p. 13–43; A. Momigliano (patronat de), *Seminario su K.O.Müller*, în *Annuario della Scuola Normale Superiore di Pisa*, s. a III-a, 14, 3, 1984,

STÉSICHORE ET LE MYTHE DORIEN

RÉSUMÉ

Cette étude a été publiée, sous une forme légèrement modifiée, dans le volume *Italia e Romania. Storia. Cultura e Civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di Studi italo-romeno* (Bari, 21–23 ottobre 2002), a cura di Stefania Santeli (Quaderni di „Invigilata Lucernis”, 21), Bari, 2004, p. 79–97.

p. 893–1227, dar mai ales contribuțiile lui A. Momigliano, *Premesse per una discussione su K. O. Müller*, p. 893–909, și A. Wittenburg, *I Dori di K. O. Müller*, p. 1031–1044; A. Schnapp – Gourbeillon, *L'invasion doriennne a-t-elle eu lieu?*, în vol. *La Grèce ancienne* (présentation par Claude Mossé), Seuil, 1986, p.43–55; V. Loseman, *Die Dorier im Deutschland der dreissiger und vierziger Jahre*, în W. M. Calder III și R. Schleiser (hrsg.), *Zwischen Rationalismus und Romantik. Karl Offried Müller und Antike Kultur*, Hildesheim, 1998, p. 313–348. Pentru o viziune modernă asupra problemei doriene, vezi J. Chadwick, *Who were the Dorians?*, în *PP*, 31, 1976, p. 103–117; C. G. Thomas, *A Dorian Invasion? The Early Literare Evidence*, în *Studi Micenei ed Egeo Anatolici*, 19, 1978, p. 77–87. Pentru o încercare de a atenua divergențele de neatenuat dintr sursele târzii care vorbesc despre invazia doriană în Peloponnes și altele, mai vechi, care sugerează contrariul, vezi D. Musti, *Continuità e discontinuità tra Achei e Dori nelle tradizioni storiche*, în același autor (a cura di), *Le origini dei Greci. Dori e mondo egeo*², Bari, 1986, p. 37–71, mai ales p. 49–54 și 66–67.